

Φαρμάκης: Γιάσπερς

Δημήτρης Κ. Φαρμάκης: *Φιλοσοφία και πραγματικότητα. Σπουδή στη μεταφυσική προβληματική του Karl Jaspers*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη 2009, 157 σ., 16 €.

Κρίνει ο Γιώργος Ζωγραφίδης (ΑΠΘ)

zograf@edlit.auth.gr

Το ενδιαφέρον της ελληνικής φιλοσοφικής αγοράς για το έργο στοχαστών που συνδέθηκαν με τον υπαρξισμό είναι τα τελευταία αρκετά χρόνια σχεδόν ανύπαρκτο, με την – ιδιόμορφη ωστόσο – εξαίρεση του Χάιντεγκερ. Παρά την πληθωρικότητα της φιλοσοφικής μεταφραστικής παραγωγής, ελάχιστα κείμενα του Σαρτρ, του Γιάσπερς ή του Μαρσέλ έχουν παρουσιαστεί τις τελευταίες δεκαετίες. Αντίστοιχα, δεν εμφανίστηκαν σχετικές μελέτες, ενώ το πριν από λίγα χρόνια ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον Σαρτρ δεν έφτασε στην Ελλάδα. Για τους λόγους αυτούς, μια μονογραφία για τον Γιάσπερς είναι ευπρόσδεκτη στη νεοελληνική βιβλιογραφία, που μοιάζει να έχει μείνει στη δεκαετία του '70 και στις μελέτες θεολόγων του '60 [1].

Ο Δημήτρης Φαρμάκης (Δ.Φ.) στο κρινόμενο βιβλίο [2] επιλέγει ένα θέμα που δεν εντάσσεται βεβαίως στα τρέχοντα ενδιαφέροντα της ευρωπαϊκής φιλοσοφικής συζήτησης, χωρίς ωστόσο να στερείται σημασίας. Η προκαταρκτική δήλωση του Προλόγου (σ. 7) ότι το βιβλίο αποβλέπει στην «ευμέθοδη και εξαντλητική χαρτογράφηση της μεταφυσικής διάστασης της φιλοσοφικής προβληματικής του Κ. Jaspers, όπως αυτή αποτυπώνεται στη συνολική πορεία της φιλοσοφικής του έρευνας», είναι ιδιαίτερος φιλόδοξη και οφείλει να ελεγχθεί. Η δομή του βιβλίου είναι ξεκάθαρη και λειτουργική, καθώς τα κεφάλαια, έχοντας στο κέντρο της ανάλυσης την έννοια της ύπαρξης και την πορεία της προς το υπερβατικό, παρουσιάζουν σημαντικές επί μέρους θεματικές: την οντολογική θεωρία, τον μεταφυσικό χαρακτήρα της γνωσιοθεωρίας, το πρόβλημα της ύπαρξης του Θεού, την πηγή και τον σκοπό της ιστορίας, τη σχέση ύπαρξης και επικοινωνίας, την έννοια της ελευθερίας, τη θεωρία της αλήθειας και τις οριακές καταστάσεις.

Πρόκειται για πολλά και μεγάλα θέματα, τα οποία ο Δ.Φ. απλώς εκθέτει συνοπτικά σε 103 σελίδες, αντλώντας το υλικό του κατά κύριο λόγο από τον δεύτερο τόμο της *Philosophie* και από την *Εισαγωγή στη φιλοσοφία* του Γιάσπερς. Το ερώτημα είναι αν ο Δ.Φ. προβαίνει σε μια εύστοχη ανασυγκρότηση και ανάλυση και, περαιτέρω, αν προχωρεί σε διάλογο με τα κείμενα του φιλοσόφου. Πράγματι, ο αναγνώστης μπορεί να σχηματίσει μιαν εικόνα για τη σκέψη του Γιάσπερς και να έρθει σε επαφή με τον λόγο του, χάρη στα πολλά και ενίοτε εκτενή παραθέματα αλλά και στο Παράρτημα με κείμε-

να του Γιάσπερς (σ. 133-48), επιλεγμένα από υπάρχουσες μεταφράσεις.

Το ύφος του κειμένου είναι προσεγγμένο, αν και είναι λογικό, όπως σε όλα τα κείμενα, να υπάρχουν μερικές ασάφειες ή μη επιτυχείς διατυπώσεις [3]. Αλλά αρκετές φορές ο Δ.Φ. οδηγείται σε λεκτικούς ακκισμούς [4]. Άλλες φορές, η προσπάθειά του για περίπλοκο ύφος αποτυγχάνει: «να συνδιαλλάξει το χριστιανισμό με το εποχικό πνεύμα του φιλοσόφου» (σ. 55) [5]. «[ο άνθρωπος] βιώνει την αγωνία που απορρέει από την ευθύνη για την εκλογική πράξη σε συνθήκες ελευθερίας» (σ. 121· νομίζει κανείς ότι μιλά για την ευθύνη μπροστά στην κάλη, ενώ πρόκειται βεβαίως για την ευθύνη της επιλογής!). Προσπαθώντας να ξεφύγει λίγο από τον Θεοδώρου (σ. 41) δεν αρκείται στον χαρακτηρισμό «θριαμβευτικά» για τις «εμφανίσεις του Ιησού», αλλά προσθέτει «μια παρουσία που εκτόξευε ένα αίσθημα ευεξίας, ισχύος και θριαμβικότητας» (σ. 53). Σε μερικά σημεία είναι εμφανής η προχειρότητα: εισαγωγικά που δεν κλείνουν και έτσι δεν γίνεται κατανοητό σε ποιο σημείο τελειώνει το παράθεμα (σ. 15, 16, 25), πάμπολλα τυπογραφικά λάθη, ιδιαίτερα στις ξένες λέξεις. Ορισμένες φορές οι παραπομπές στην τρίτομη *Philosophie* δεν αναφέρουν τον τόμο (π.χ. σ. 37³¹, 38³⁴) [6].

Τις λίγες φορές που ο Δ.Φ. αναφέρεται σε κάτι άλλο από τον Γιάσπερς, δεν λείπουν τα πραγματολογικά/ιστορικο-φιλοσοφικά λάθη. Παραθέτω από την πρώτη σελίδα της «Εισαγωγής» (σ. 11-2): «η λέξη ‘Μεταφυσική’ δημιουργημένη στον 1ο αιώνα, για να καθορίσει μια μελέτη του Αριστοτέλη [...] θεωρήθηκε ανεπαίσθητα από ορισμένους διανοητές ότι προσδιορίζει έναν ειδικό τρόπο της φιλοσοφικής σκέψης», «το φιλοσοφικό σύστημα του υπαρξισμού», «είναι εδραιωμένη η άποψη στο χώρο της συστηματικής φιλοσοφίας ότι ο K. Jaspers κατέχει περίοπτη θέση στην κλίμακα των φιλοσόφων του υπαρξισμού» – γιατί ειδικά της συστηματικής, εφόσον μιλά για την ιστορία της φιλοσοφίας; Η αντίληψη που θεωρεί δεδομένη για τη μεταφυσική είναι μάλλον στενή: «η μεταφυσική θεωρία σε όλες της τις εκδοχές ερμηνείας της πραγματικότητας παραμένει σταθερά προσηλωμένη στη μελέτη του ‘είναι’ και της ουσίας των πραγμάτων».

Η ιστορικο-φιλοσοφική τεκμηρίωση, τις ελάχιστες φορές που επιχειρείται, είναι προβληματική. Π.χ. για την έννοια της μεταφυσικής ο Δ.Φ. παραπέμπει στον Fr. Grégoire, *Les grandes problèmes métaphysiques*, μτφρ. Κ. Ζαρούκα [χωρίς άλλα στοιχεία] (σ. 11), ενώ για την αποτίμηση της θέσης του Γιάσπερς στην «πρωτοκαθεδρία στο φιλοσοφικό σύστημα του υπαρξισμού» (σ. 12) περιορίζεται σε παλαιές μελέτες (1947-1963). Όταν διαπιστώνει πως «οι γνώμες στους χρόνους μας συγκλίνουν στο επίπεδο της αναγνώρισης στην ιστορία της δυνατότητας ν’ αποτελεί είδος έρευνας [sic], και μάλιστα επιστημονικής (εξαίρεση, ίσως αποτελεί ο Γάλλος φιλόσοφος Jacques Maritain)» (σ. 59), καταλαβαίνει κανείς εύκολα ότι ο συγγραφέας μεταφέρει εδώ εκτίμηση από κάποιο έργο πιθανώς της δεκαετίας του ‘50!

Παραθέματα: ο Δ.Φ. πολύ συχνά παραθέτει, εντός εισαγωγικών και με παραπομπή στην πηγή, χωρία (σύντομα και εκτενή) από τον Γιάσπερς και από μελετητές του. Αυτό, ειδικά για τα κείμενα του Γιάσπερς, είναι χρήσιμο έως απαραίτητο. Ενδεικτικά ανα-

φέρω ότι στο 3ο κεφάλαιο του Β' Μέρους (σ. 69-83) από τις 14 σελίδες σχεδόν οι 5 είναι παραθέματα. Ωστόσο πολλές φορές τα αλλοιώνει: π.χ. στη σ. 24 αλλάζει σιωπηρά τη μετάφραση του Μαλεβίτση [7] στην οποία παραπέμπει, ενώ σε εκτενές, εντός εισαγωγικών, παράθεμα από τον ίδιο αλλάζει κατά το δοκούν (σ. 111-2). π.χ. το «δεν παύω να είμαι υπόσταση» μετατρέπεται σε «δεν παύω να συμπεριφέρομαι ως υπόσταση», ενώ στην «επιθυμία» του Μαλεβίτση προτάσσει αυθαίρετα το «ασίγαστη». Εντός παραθέματος ο Δ.Φ. παρεμβάλλει δική του φράση (σ. 27)! Στη σ. 54⁹⁶⁻⁷ παραθέτει, εντός εισαγωγικών αυτή τη φορά, κείμενο του Θεοδώρου (σ. 41), αλλά δεν καταλαβαίνει ότι εμπεριέχει παράθεμα ξένου μελετητή· έτσι με επιπλέον εκθέτη παραπέμπει (αντιγράφοντας φυσικά τον Θεοδώρου) και στη μελέτη εκείνη! Πολλές φορές παραθέτει μεταφρασμένα χωρία από την *Philosophie* ή και άλλα έργα του Γιάσπερς σαν να είναι δικές του μεταφράσεις και παραπέμπει στις γερμανικές εκδόσεις. Αποκρύπτει ότι τα έχει μεταφράσει ο Μαλεβίτσης, από τον οποίον τα μεταφέρει [8], ή ότι τα μεταφράζει από τη μελέτη των Dufrenne & Ricoeur [9].

Παραφράσεις: μεγάλα τμήματα του βιβλίου είναι παραφράσεις ή περιλήψεις ελληνικών κυρίως μελετών, χωρίς αυτό να δηλώνεται πάντοτε. Αλλά ακόμη και στις παραφράσεις, ο Δ.Φ. παρανοεί τις πηγές του. Έτσι, σε παράθεμα του Γιάσπερς (σ. 52), την παραπομπή στο οποίο αντιγράφει από τον Θεοδώρου (σ. 37), θέλει να αποδώσει στη δημοτική την καθαρεύουσα του Θεοδώρου. Ιδού το αποτέλεσμα: μεταφράζει ο Θεοδώρου «Διά την φιλοσοφίαν ο Θεάνθρωπος είναι εν άτοπον», παραφράζει ανυποψίαστα ο Δ.Φ. ότι «ο μύθος περί θεανθρώπου είναι ατόπημα»! Ο «υπερφυσικός χαρακτήρ του Χριστού» γράφει ο Θεοδώρου (σ. 38), η «υπερφυσική υφή του Χριστού» αποδίδει ο Δ.Φ. (σ. 53). Εκτενέστατο παράθεμα από εγκυκλοπαιδικό λήμμα του Γεωργούλη «διασκευάζεται», όπως γράφει ο Δ.Φ., και τίθεται εντός εισαγωγικών (σ. 88). Η κατηγοριοποίηση των «τρόπων του περιέχοντος» (σ. 78) συνοψίζει τον Μαλεβίτση (σ. 77-8), αλλά και εδώ υπάρχουν παρανοήσεις: γράφει ο Μαλεβίτσης «το πνεύμα αποβλέπει προς τη ζωή της Ιδέας», παραφράζει ο Δ.Φ.: «προς τη ζωή προς τις ιδέες». Το βιβλίο των Dufrenne & Ricoeur αντιμετωπίζεται αναλόγως (βλ. εκτενείς παραφράσεις του, π.χ. σ. 113-4 = σ. 179-80).

Η χρήση της βιβλιογραφίας παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα. Μερικές φορές ο Δ.Φ. δεν τεκμηριώνει τις αναφορές του σε αναπτύξεις του Γιάσπερς (π.χ. σ. 17-9). Οι παραπομπές σε ορισμένα έργα του φιλοσόφου γίνονται αδιακρίτως (και χωρίς λόγο) άλλοτε στη γερμανική, άλλοτε στην ελληνική, άλλοτε, τέλος, στην αγγλική έκδοσή τους! Π.χ. *Reason and Existenz* (σ. 30²⁰), ενώ στη Βιβλιογραφία αναφέρει τη γερμανική έκδοση, στην οποία και παραπέμπει (π.χ. σ. 42⁵²). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*: συνήθως παραπέμπει στην ελληνική, αλλά και στη γερμανική (σ. 36²⁹, 48⁷⁰⁻⁷² που είναι αντιγραφές από παραπομπές του Θεοδώρου, σ. 14, 66¹⁸, 93⁶⁶). *Philosophical Faith and Revelation*, σ. 89⁵², 93⁶⁷, 99⁹⁹, ενώ τις περισσότερες φορές στη γερμανική. Ακόμη και: *Philosophy*, σ. 90⁵⁶, σ. 93⁶⁸, ενώ η αμέσως επόμενη παραπομπή γίνεται στη *Philosophie*. Ανάλογα και στον Μποχένσκι [10], παραπέμπει στη γερμανική (σ. 12, αντιγραφή από ελληνική μελέτη) και κυρίως στην ελληνική έκδοση.

Δημιουργείται έτσι η υποψία πως πολλές παραπομπές στο γερμανικό πρωτότυπο ή στις αγγλικές μεταφράσεις αποτελούν μεταφορά από παραπομπές άλλων μελετών. Και πράγματι, δυστυχώς, η υποψία αυτή επιβεβαιώνεται από έναν δειγματοληπτικό έλεγχο των παραπομπών: δεκάδες παραπομπές του βιβλίου αποτελούν απλή αντιγραφή παραπομπών ξένων μελετών [11]. Πρόκειται για αδήλωτη και αντιδεοντολογική οικειοποίηση ξένου ερευνητικού μόχθου. Στο κεφάλαιο για την έννοια της ελευθερίας (σ. 93-9), εξοργίζεται κανείς ανακαλύπτοντας πως όλες οι άφθονες αναφορές στις αναλύσεις του Jaspers και οι παραπομπές στη γερμανική έκδοση της *Philosophie*, που δημιουργούν την εντύπωση ότι ο Δ.Φ. έχει διαβάσει προσεκτικά το βιβλίο του φιλοσόφου, είναι αντιγραμμένες από το αντίστοιχο κεφάλαιο για την ελευθερία στο βιβλίο των Dufrenne & Ricoeur – ευλόγως αναρωτιέται κανείς μήπως το ίδιο ή κάτι παρόμοιο συμβαίνει με τις λοιπές παραπομπές του συγγραφέα [12].

Ανάλογες είναι και οι παρατηρήσεις για τη βιβλιογραφία του βιβλίου. Ο κατάλογος με τα έργα του Γιάσπερς (σ. 151-2) είναι φωτογραφική αντιγραφή του αντίστοιχου καταλόγου του Κρικώνη (σ. 113-4), γι' αυτό άλλωστε περιλαμβάνει έργα εκδομένα μόνο έως το 1963. Ο κατάλογος με έργα του Γιάσπερς στα ελληνικά φτάνει έως το 1968 και αντιγράφει απλώς τον Κρικώνη και τον Μαλεβίτση που εκδόθηκαν εκείνη τη χρονιά· ο Δ.Φ. ξεσηκώνει και τα τυπογραφικά τους λάθη (π.χ. Freiburg από Κρικώνη). Οι ξενόγλωσσες μελέτες φτάνουν έως το 1967 και οι ελληνικές (με δύο εξαιρέσεις) έως το 1976! Ο Δ.Φ. περιλαμβάνει στη βιβλιογραφία, χωρίς προφανή λόγο, δώδεκα εισαγωγικά βιβλία φιλοσοφίας και έξι λεξικά.

Μια τελευταία παρατήρηση. Είναι προφανές ότι ο Δ.Φ. γνωρίζει πως τα παραθέματα τίθενται εντός εισαγωγικών, μια και το κάνει πολύ συχνά. Όπως είπα, το βιβλίο είναι γεμάτο από παραθέματα, αρκετές φορές εκτενή (βλ. π.χ. σ. 76-7), και παραφράσεις ξένων μελετών. Ωστόσο η τεχνική του Δ.Φ. προχωρεί παραπέρα και φτάνει στην αντιγραφή. Αναγκάζομαι να αναφέρω μερικά παραδείγματα:

- Η αποτίμηση της θέσης του Γιάσπερς, με παραπομπές στο έργο του και σε ξένες μελέτες (σ. 12-3), είναι αντιγραφή από τον Κ. Δεσποτόπουλο [13], χωρίς παραπομπή.

- Ο συγγραφέας επισημαίνει και αναλύει έξι «κοινούς τόπους» στους υπαρξιστές (σ. 13-4). Στην πραγματικότητα αντιγράφει, στο μεγαλύτερο μέρος αυτολεξεί, τη συστηματοποίηση του Μποχένσκι (σ. 194-6) χωρίς καμία παραπομπή [14].

- Αντιγράφει στις σ. 32-3, χωρίς παραπομπή, τα σχήματα του Jaspers και του Μαλεβίτση (σ. 76 και 82). Τον Μαλεβίτση (σ. 34-5, 46, 70-2) αντιγράφει ή/και παραφράζει στις σ. 60-4.

- Αποκαλυπτικό του τρόπου που ο Δ.Φ. συγγράφει είναι το κεφάλαιο «Το πρόβλημα της ύπαρξης του Θεού» (σ. 45-56), το οποίο αποτελεί στο μεγαλύτερο μέρος του συρραφή αδήλωτων αντιγραφών και παραφράσεων ξένων μελετών (Θεοδώρου, σ. 14-5, 20-1, 37-41, 53, 78-82, 84-5· Κρικώνη, σ. 56-8, 61· Νησιώτης, σ. 105, 219).

- Ολόκληρη η ενότητα για την ιστορικότητα (σ. 113-6) είναι συρραφή μεταφρασμένων ή ελαφρώς παραφρασμένων χωρίων των σελίδων 179-83 των Dufrenne & Ricoeur, μαζί με όλες τις παραπομπές τους στα έργα του Jaspers [15].

Η πρακτική της αντιγραφής που υιοθετεί ο Δ.Φ. είναι αυτονοήτως καταδικαστέα. Δεν χρειάζεται να ελεγχθούν και οι 103 σελίδες του κειμένου, καθώς το ζήτημα δεν είναι μόνο ποσοτικό – αν και στο συγκεκριμένο βιβλίο δεν είναι μόνο 2-3 σκόρπιες γραμμές που αντιγράφουν ξένα βιβλία.

Μετά από όσα με έκπληξη και λύπη βρίσκει κανείς, μόνο με χαμόγελο μπορεί να διαβαστεί η καταληκτική πρόταση του Προλόγου του βιβλίου (σ. 8): «Για την τακτική της επίμονης και συστηματικής αναφοράς τόσο στις πρωτογενείς πηγές όσο και στους συγγραφείς [ιδιόρρυθμη, πάντως, διαφοροποίηση], οφείλουμε μια πειστική εξήγηση: μας την επέβαλε η πεποίθηση ότι, σε καιρούς που ανέχονται τη σιωπηρή ιδιοποίηση της ξένης σοφίας, χρέος αμετάθετο του μελετητή, ακόμη και με τον κίνδυνο να φανεί στείρος ο ίδιος, είναι να υπενθυμίσει με παρρησία ότι η φιλοσοφική συγγραφή είναι διάλογος με υπαρκτά πρόσωπα». Τέτοιες διακηρύξεις είναι το τελευταίο που περιμένει να διαβάσει κάποιος από έναν συγγραφέα που σε ολόκληρο το βιβλίο κάνει αυτό ακριβώς: σιωπηρή ιδιοποίηση της ξένης σοφίας!

Δεν αξίζει να αναφερθεί κανείς περισσότερο, και μάλιστα με φιλοσοφικούς όρους, σε μια τέτοια μελέτη. Το ελάχιστο που μπορεί να πει κάποιος είναι ότι ο Δ.Φ. δεν είναι ενήμερος βιβλιογραφικά για την έρευνα των τελευταίων σαράντα χρόνων και ότι η πρόσβασή του στο έργο του Γιάσπερς γίνεται συχνά μέσω παραπομπών άλλων μελετών. Ολόκληρες ενότητες (τουλάχιστον όσες ελέγχθηκαν) αποτελούνται από εκτενείς παραφράσεις, αποσιωπημένες αντιγραφές, μεταφράσεις και παραθέματα από ξένα κείμενα. Ο Δ.Φ. μένει στο καθαρώς περιγραφικό επίπεδο, συνοψίζει (όχι πάντα από πρώτο χέρι) τις ιδέες του Γιάσπερς, δεν καταπιάνεται *ερευνητικά* με κανένα ζήτημα της μεταφυσικής του ούτε «εμφιλοχωρεί» σε κανενός είδους φιλοσοφικό προβληματισμό. Άρα, ποια αποτίμηση μπορεί να κάνει κανείς για ένα τέτοιο βιβλίο, ακόμη κι αν ξεχάσει ότι είναι διδακτορική διατριβή; [16] Με αυτό το αδέξιο συμπίλημα ξένων μελετών η ελληνική βιβλιογραφία γυρνάει πίσω στη δεκαετία του '60.

Σημειώσεις:

[1] Βλ. Ν. Νησιώτης, *Υπαρξισμός και χριστιανική πίστις*. Αθήνα 1956. Ε. Θεοδώρου, *Η φιλοσοφία της θρησκείας του Jaspers*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ 1963. Δ. Κρικώνας, *Κριτική της περί ανθρώπου διδασκαλίας του Jaspers εκ χριστιανικής επόψεως*. Αθήνα 1968. Σε αυτές τις εκδόσεις παραπέμπουν οι ονομαστικές αναφορές αυτών των συγγραφέων στη συνέχεια του κειμένου.

[2] Εντύπωση προκαλεί η αποσιώπηση του γεγονότος ότι το βιβλίο είναι η διδακτορική διατριβή του Δ.Φ. στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. (2002), χωρίς καμία αλλαγή και με μόνη την προσθήκη του Παραρτήματος κειμένων.

[3] Π.χ.: «εξελικτική πορεία της Μεταφυσικής» (σ. 11), «πριν συνειδητοποιηθεί το πρόβλημα του κόσμου, η γνώση σχετικά με αυτόν ήταν διατυπωμένη σε μύθους» (σ. 12).

[4] Π.χ.: «το μεταφυσικό τοπίο ή σημείο στο οποίο καταλήγει» (σ. 38). Ενδεικτική είναι η εμμονή στη χρήση του ρήματος *εμφιλοχωρώ*: «ο Jaspers *εμφιλοχωρεί* από την

υπαρξιακή φιλοσοφία σε μια φιλοσοφία του νου» (σ. 13), «εμφ. στη φιλοσοφική πίστη» (σ. 51), «εμφ. σε μια κυκλική αντίληψη της ιστορίας» (σ. 60), «αν ο άνθρωπος εμφ. στην απραξία» (σ. 121).

[5] Πρόκειται για αποτυχημένη μεταφορά της φράσης του Θεοδώρου (σ. 83): «να συμφιλιώσει τον Χριστιανισμό μετά του πνεύματος της εποχής».

[6] Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι ο Δ.Φ. άλλοτε παραπέμπει στην τρίτη έκδοση (1956) και άλλοτε μεταφέρει παραπομπές από μελέτες άλλων που (όπως ο Νησιώτης) χρησιμοποίησαν τη δεύτερη έκδοση της *Philosophie*, η οποία είχε ενιαία αρίθμηση.

[7] K. Jaspers, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία* (εισ.-μτφρ.-σχόλια: Χ. Μαλεβίτσας). Αθήνα: Δωδώνη 1968.

[8] Π.χ. σ. 110¹²²⁻³ = Μαλεβίτσας, σ. 84⁷³⁻⁴. 111¹²⁸=85⁷⁶.

[9] M. Dufrenne & P. Ricoeur, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence* [=Dufrenne]. Παρίσι: Aubier 1947. Βλ., ενδεικτικά: 106¹¹⁴ = Dufrenne, σ. 199¹⁶. 107¹¹⁸=204³³. 108¹¹⁹=205⁴⁰. 113¹³²=178¹⁷. 119¹⁵³=187⁴⁴.

[10] I. Bochenski, *Ιστορία της σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας* (μτφρ. Χ. Μαλεβίτσας). Αθήνα: Δωδώνη 1975.

[11] Παραδείγματα: σ. 25⁵ = Μαλεβίτσας, σ. 19. σ. 45⁵⁸ = Νησιώτης, σ. 105². σ. 46⁶⁰⁻⁵ = Κρικώνης, σ. 56-7. σ. 47⁶⁸ = Θεοδώρου, σ. 15³. σ. 49⁷⁵ = Θεοδώρου, σ. 21¹⁴. σ. 51⁸⁶ = Νησιώτης, σ. 219² (αντιγράφει το κείμενο του Νησιώτη). σ. 52⁹¹⁻² = Θεοδώρου, σ. 37⁶⁻⁷ (απρόσεκτα μπερδεύει τις παραπομπές που αντιγράφει και τις βάζει αντίστροφα). σ. 54-5^{99-101,103} = Θεοδώρου, σ. 81-2. σ. 60⁶ = Μαλεβίτσας, σ. 313¹³. σ. 62-3⁸⁻¹⁰ = Μαλεβίτσας, σ. 314²⁵ & 315⁶⁰⁻¹.

[12] Παραδείγματα από σ. 93-9: σημ. 69 = Dufrenne, σ. 133². 71=134⁵. 73=135¹¹. 74=135¹⁴. 75=135¹⁵. 77=136²⁰. 78=136²¹. 79=136²². 80=136²³. 81=137²⁵. 82=137²⁷. 83=138²⁸. 84=138²⁹. 85=138³⁰. 88=139³⁴. 89=140³⁵. 90=140³⁶ κτλ. ανάλογα: σημ. 159=188⁵¹. 161=188⁵³.

[13] Κ. Δεσποτόπουλος: *Μελετήματα φιλοσοφίας II*. Αθήνα: Παπαζήσης 1980, σ. 87-8 και 105.

[14] Αυτή η αντιγραφή από τον Μποχένσκι δεν είναι η μόνη. Ψάχνοντας λίγες μόνο σελίδες: 15=194 (χωρίς παραπομπή). 23 §2=222 (αντιγραφή και παράφραση). 24-5=224. 25 §3=231.

[15] Λίγες μόνο επιπλέον περιπτώσεις: σ. 117 §2 = Dufrenne, σ. 184. 122 §3=189 (παραπέμπει, αλλά χωρίς εισαγωγικά). 104 §2=195 (δεν παραπέμπει αλλά μόνο αντιγράφει την παραπομπή στη *Philosophie*)! Παραπέμπει, ενώ πρόκειται για αντιγραφή: 93 §4=σ. 134.

[16] Σημειώνω απλώς ένα παράπλευρο ζήτημα που αφορά, πέρα από το κρινόμενο βιβλίο, την ανοχή της ίδιας της ακαδημαϊκής κοινότητας: η ίδια η υπόσταση του βιβλίου ως διδακτορικής διατριβής, με ερευνητικό και κατά το δυνατόν πρωτότυπο χαρακτήρα, τίθεται εν αμφιβόλω! Η έγκριση από το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. αυτής της εργασίας ως διατριβής επιτρέπει στον συντάκτη της να φέρει τον τίτλο του διδάκτορος. Δεν είναι τυχαίο που ο Δ.Φ. αποσιωπά ότι το βιβλίο είναι διδακτορική διατριβή. μόνο που ξεχνάει να αλλάξει την ένδειξη στη γαλλική περίληψη του βιβλίου (σ. 131): «Dans le cadre de la présente thèse de doctorat...».

Δημοσιεύθηκε: 22.12.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Ζωγραφίδης, Γ.: (Βιβλιοκρισία του:) Δημήτρης Κ. Φαρμάκης: *Φιλοσοφία και πραγματικότητα. Σπουδή στη μεταφυσική προβληματική του Karl Jaspers* (Θεσσαλονίκη: Ζήτη 2009). *Κριτικά* 2009-21, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-21.html>>.